

prvem hipu, kot da sprašuje, kot da ne ve, vendar že v naslednjem postane to levo enako desnemu očesu, ki dobro ve, in se bolj zravnava, da ji pleča in lasje ne padajo več v morje, ko to ni treba, ga objame okrog vratu in popotreplja po lopaticah, ko se potem počasi sesede dol k njenim nogam.

Pozneje sedita. Kristina je na klopici, on na robu z njo, da se lahko s hrbtom nanj naslanja. Z roko je oprt na platíco zraven nje, da lahko katerikrat gleda po njenem obrazu navzdol. Sonce postaja oranžno in nizko, veter ugaša. Reče ji kot v nekakšni zadovoljni zadregi, da je ves narobe, če ni ob nji. Zgubljen sem, v sencah mi utripa, sam sem, tudi če se hočem zamotiti s kakšnim opravilom. Transistor, ki je srebrn in ob njenih sandalih na tleh, odigrava *nedeljsko popoldne*.

Ko tako sedita, gliser kroži po svoji krožnici in z njim vred njegov dostavni *maestral*. Tako se selijo tudi senčne lise po njunih telesih in še bolj rumeno sonce osvetljuje njuna obraza tudi od spodaj, saj prihaja tudi po široki vodni brazdi. Kristina se vodoravno smehlja in nastavlja obraz, ki skorajda ne trene. Čokoladno rjave in okrogle oči se bleščijo kot kakšne vložene kroglice in ima bluzo zapeto skoraj do vratu, da je urejena kot v kakšnem koledarju in se razliva po ravani sama izravnano.

Na nasprotnem odseku krožnice ji reče, zdaj imam spisek reči, ki jih morava vzeti sabo, bolj izpopolnjen, reče in se namuzne.

Ko sta zasukana na zahod in prihaja sonce sem samo še po vodi in pošilja njena steklovina ven čisto prozorno in glicerinsko svetlobo. Ali ti veš, kako se reče pohorski marmor, ji reče, ko gleda po njenem obrazu navzdol in ima v levici pisalo.

Zdaj je levo lice, lev uhelj, leva roža za njim v poslednjih ostankih sonca. Vsa njena drža, miren smehljajoč se obraz in telo, ki jo nosi, so kot tiha avgustovska pokrajina. Gleda slej ko prej vodoravno predse, z globoko vtisnjenim brezgrajnim smehljajem v ustih, kot da je tam kakšno skrito oko, ki jo mora videti takšno. Transistor pod nogami tako igra, da bo kmalu oddaja v *nedeljo zvečer*. Pozabil sem, reče ali hočeš *gitanes*?

Meditacije

TRETJA MEDITACIJA

Padala nebeška mana Izraelcam je v pušavi; zginila je, ak pobrana ni bila ob uri pravi.

Prešeren

Janko
Kos

To poletje sem s starimi spomini hodil po poti čez otok in k morju na južno stran. Pot se vije med kamnitimi ogradami, zelenje za njimi spremlja popotnika s sencami, zrak utripa od šuma škržatov. Počasi se ograde znižajo in razmaknejo, steza se spusti navzdol, zalije jo poletna vročina. Tedaj se pot naenkrat obrne k morju, svet se odpre od vrha do tal, sredi sveta zasiže razgled — že je tu mali zaliv s starim pomolom, spet je tu borov gozdič, ki

trepeče v poletni vročini, znova stoji med bori in morjem prastara kapela. Od tod splava pogled čez zaliv k obzorju, kjer se gladina morskih vod počasi dviga k nebu, da bi se zlila v eno samo sinjino. Toda že se med nebom in vodami prikaže iz morja gmota skalnih grebenov, kot da prihajajo naravnost iz morskega dna; nad gladino štrlijo samo razklani vrhovi, za njimi sluti oko še druge, še bolj samotne in neznane, v sivo meglo potopljene otoke sredi izginjajočega mórja.

Ko sem prejšnja leta prihajal po poti, se mi je svet prikazal zmeraj drugače. Samo prvič je stopil pred oči prosojen in preprost, kot da se ne méni za človeka; obležal je v pogledu brez misli in vprašanj, pogreznjen v svoje lastno razpoloženje. Toda svet, ki ga človek gleda, kmalu izgubi prvotno nedolžnost; mimogrede se obrabi in obledi. Trudiš se, da bi ga spet ujel v pogled, s katerim si ga prvič uzrl, toda zaman; napolnjuješ ga z mislimi, spomini in primerjavami, da bi ga privezal nase, dokler ne sprevidiš, da se ti zmeraj bolj izmika; upaš, da boš čez čas spet našel njegov prvotni smisel, toda celó spomin nanj je zbledel. Namesto tega rastejo pred očmi nove podobe sproti uhajajočega sveta. Tako se vračaš v zaliv z zmeraj drugačnimi očmi, v njem te čakajo zmeraj nove podobe.

Pred leti sem nosil s sabo knjigo Lorrainovih sredozemskih pokrajin. Spomin nanje me je zavédel, da sem v pogledu na morje in mali zaliv iskal podobnost s skrivnostno razsvetljenimi morskimi razgledi, sredi katerih se na Lorrainovih podobah srečujejo, poslavlajo in mirno žalujejo plemenite osebe antičnega sveta. Spomini iz Lorraine so se za trenutek zlili z živo podobo, ki se je prikazala, brž ko sem zavil po pobočju navzdol in so se v daljavi dvignile iz morja skalne prikazni. Nato je podobnost ugašala. V vsem tem ni bilo prav nič baročnega, Lorrainova veličastna melanholija je bila prezapletena za ta preprosti, čeprav po svoje skrivnostni razgled.

Ko sem v novem poletju obstal vrh pobočja, je stara podoba izginila. Zaliv, gaj in kapelo, morje, skalne otoke in nebo nad njimi sem zagledal z novimi očmi. Pred mano je vstajala odisejska pokrajina, iz njenih podob me je ogovarjala simbolična misel o človeškem in nečloveškem tega sveta. Tisto poletje sem nosil s sabo Odisejo, spet so mi oživljale v spominu divje morske pokrajine, od koder je Odisej prihajal na obale Faiakov, da bi tu našel mir, pomoč in pravico. Ko sem se spuščal po poti, sem prepoznaval obledeli razgled skozi nanovo oživele odisejske podobe. Že je bil tu položni breg Sherie, miroljubno se je spuščal v zaliv s starim svetiščem in pomolom, kjer so skozi stoletja pristajale skromne ribiške barke. Tu sta beli pesek in šumeči gaj čakala na Odiseja, da ga sprejmeta v svoje okrilje; in tik pred obzorjem je ždela vrsta skalnih grebenov, spuščajočih se naravnost v morje, kjer se v osrčju neznanskih globin, med čermi in skrivnostnimi tolmoni skriva brez števila pošasti.

S to podobo pred očmi sem razmišljal o Odiseju vsakokrat, ko sem se spuščal po pobočju in je vstajal zaliv v osvetljava opoldanskega sonca. Že sem začel razumevati njegovo novo simbolnost. Za šumečimi borovci, za prastaro kapelo in tihim pomolom leži otok Faiakov, pravljica o življenju srečnih podeželanov, ki jim je volja bogov za zmeraj naklonila prebivanje v vsakdanjih opravkih, užitkih in veselju, kot terja preprosta in stara človeška potreba. Temni otoški grebeni sredi morja zapirajo vase skrivnost o silah, ki so jim pravica, sreča in mir neznani, ampak vedó samo za divjo

moč, samovoljo, nasilje. In Odisej? Že sem dojel, da se v njegovi usodi križa dvoje simbolov. Pot ga vodi skozi pokrajine neukročenih moči na otok pravičnih Faiakov, da bo od tod našel pot nazaj v domačo Itako. Ali pa ni s tem že tudi razkrita, kje je njegov pravi dom? Odisej je hkrati močan in pravičen, zato mu ni mesta niti v pokrajinah nesmiselnega nasilja niti v miroljubnem kraljestvu Faiakov, ki ne vedo za rabo moči, ampak samo za pravico, ker so tako določili bogovi. Pravica Faiakov je božji dar. Odisejeva usoda se bo izpolnila šele na Itaki, kjer je namesto pravice zavlada krivica; na Itaki je svet iz tira. Odisej ga bo moral uravnati z močjo, nasiljem in oblastjo, ki mu je dana od narave; na Itaki bo združil moč in pravico, oboje bo spravil v zvezo in sklad, da bosta spet eno. Tako nam jezik homerskih podob govori tudi o tem, kako se zdravi bolezen, ki muči človeštvo od davnih časov. Pravica bo zavlada z nasiljem, ki ne bo manjše od najbolj silovitih izbruhov barbarske moči. Kaj je okrutnejše od Odisejevega obračuna s snubci, kaj brezobzirnejše in že kar krivično? Homer nam skozi podobe svojega epa pripoveduje, da se edino v slepem plesu naravnih elementov moč lahko spaja s pravico, da bo iz nereda spet nastal red, iz nečloveškega človeško. Samó za ceno takšnega paradoksa se homerski privid o zvezi med močjo in pravico, med nebom in zemljo lahko v Odiseji uresniči do kraja, potem ko se je v Iliadi pesnikova misel razžalostila spričo agonije sveta, v katerem je vse med sabo nerazločno pomešano, moč in pravica preklani po sredi, eno in drugo v neprestanem boju. Svet mora krvaveti do konca, dokler ne bosta moči in pravice združili v trdno zavezo nasilnost zvitega Odiseja in pomoč božanske Atene.

Toda ali je Homer sploh verjel zgodbo, ki jo je s takšnim mirom opeval? Že sem si odgovarjal, da mu je bila samo pesniška podoba za staro človeško željo in vero. Ta se bo obnavljala v zmeraj novih podobah; njen smisel bo ostal enak. Ali se ni Aishilu spor med Prometejem in Zeusom razkril kot predigra k prihodnjemu redu, v katerem si bosta moč in pravica dokončno podali roko? Ali ni po Sofoklovih mislih usojeno tebanksemu rodu trpeti do konca zato, ker v njegovih dejanjih moč in pravica ne moreta priti do soglasja? Vergil je poslal Eneja na dolgo pot čez morje, da bi v Italiji ustanovil kraljestvo, ki bo v sebi združilo moč in pravico, red in oblast, zakon in z zakonom posvečeno nasilje, da bi bil s tem človek rešen davne muke. Dante se je izgubil v privide zagrobnega sveta, kjer vlada najvišja pravica z največjo močjo in se oboje staplja v eno samo počelo. Ali si ni don Kihot izmišljal viteških prigod samo zato, da bi moč pomagala pravici do prave veljave? Ali ni Hamlet dočakal žalostnega konca, ker ni zmožal združiti pravice ob pravem času z močjo? Ali ne izvira žalost novejšje umetnosti tudi od tod, ker zmeraj manj verjame, da bi zaveza moči in pravice bila zares uresničljiva?

Ko sem to poletje hodil po poti čez otok in k morju na južno stran, so mi znova oživel spomini na odisejski svet in na vse, kar sem nekoč domislil o njem. Kje sta moč in pravica, odkar je Homer v pesniških podobah pričaral njuno zavezo? Toda že sta mi obe besedi dobivali v spominu nove odtenke, ki jih poprej nista imeli. Tik pred poletjem sem prebiral Pascalove Misli, v očeh mi je obtičal odstavek o razmerju med močjo in pravico, o poteh do njune zaveze in sprave. Dejal sem si, da je tudi Pascal spoznal v tem razmerju eno glavnih težav človeškega sveta; toda domislil ga je dru-

gače od homerskega duha. Zdaj sem si iz spomina polagoma obnavljal Pascalovo misel, da bi dognal, kaj mi lahko pove o smislu odisejske pokrajine, ki jo bo vsak hip obsijalo visoko poletno sonce.

Že sem zaslišal Pascalov glas, kako mi šepeta, da je pravica brez moči nemočna in moč brez pravice tiranska; nato pa o tem, da pravici, ki je brez moči, ljudje zlahka ugovarjajo, saj se med njimi povsod najdejo hudobneži; in da spet drugje moč brez pravice zlahka obtožujejo, saj ni z ničimer opravičena in utemeljena. Ali ni zato v naravi same stvari, da se morata pravica in moč združiti v eno? Naj se torej zgodi, da bo pravična stvar močna, ali pa da bo tisto, kar je močno, hkrati tudi pravično. Zares, tako naj bo, sem si dejal. Toda že je postajala Pascalova misel dialektično zavita, njen pomen pa zastrt. Ali ni tako, da se dá o pravici razpravljati na vse načine, medtem ko o moči ni mogoč prepis, saj jo vsakdo spozna in prizna? In da se je prav zato moralo zgoditi, kar se na tem svetu zmeraj znova dogaja — da pravica ni mogla postati močna, ker ji je moč na ves glas ugovarjala in trdila, da je pravica krivična; nazadnje se je moč sama razglasila za pravico. Tako se ni zgodilo, da bi tisto, kar je pravično, postalo močno, ampak je tisto, kar je imelo moč, obveljalo za pravico.

Kakšne zgodovinske izkušnje so Pascalu navdihnile ta bleščeči splet jasnih besed in presenetljivih, toda žalostnih misli? Morda je imel pred očmi usodo krščanstva v tisočletnem zakupu rimske cerkve, potem ko je evangeljsko pravico zamenjala za posvetno silo; nemara mu je bil v spominu pravični zagon protestantizma, kako se sprevača v priznanje vsakršne državne moči; ali pa je mislil na vzpon kraljevskega absolutizma, ki pravico drugače verujočih zatira v imenu obstoječe države. Moral sem si priznati, da o vsem tem ne vem nič pravega, da pa je Pascalov obup velik in utemeljen v naravi same stvari. Kdor vidi rešitev človeškega sveta samo v združitvi moči in pravice, ga bo dialektika izučila drugače. Ko bo nazdravil pravici, ki je postala moč, bo doživel predstavo moči, ki se po nemarnem izdaja za pravično.

Ali pa se je Pascal nemara vendarle motil? Ali je bilo prav, da je upal samo v pravico in moč, vse karte stavil na njuno združitev? Morda je eno in drugo le videz, rešitev ne v enem ne v drugem, še manj v združitvi obojega. Toda kako naj bi v človekovem svetu bilo mogoče še kako drugače? Bolj ko sem vrtal v stvar, bolj se mi je kazalo, da si še v današnjih časih rešitev človeške muke največkrat zamišljamo v podobi, ki jo je prvi zarisal Homer, z ostrino misli pa presodil Pascal. Ali nam ni spoj moči in pravice še zmeraj pogoj za nastanek sveta, v katerem življenje ne bo samo nuja, ampak dar? Toda kako naj bo drugače? Moč je bila za gon, ki prihaja človeku iz živalske preteklosti, od nekdanj največja dobrina. Zato je bila odlika bogov in junakov, ljudstvo jo je izmišljalo v bajkah in pravljicah, kultura jo je plemenitila in lepšala z vsemi umetnijami, kar jih je spoznala; ljubezen, duhovnost in umetnost so se napajale z njo, kot da so tudi same le posebna oblika moči. Kaj je človek brez moči, brez občutka za njen zagon, lepoto in obstojnost? Toda takšna je samo ena stran njegove usode. Z druge mu je nenehna spremljevalka pravica, ki ima prav tako svoj dom v najglobljem kotičku človeškega srca. Kaj je človek brez pravice ali vsaj brez občutka zanjo?

Brž ko sem si priklical v spomin te samoumevne resnice, sem za njimi začutil nove. Res, sem si dejal, moč in pravica sta še zmeraj sestri dvojčici.

Njun mogočni čar je tako velik, da si pravo družbo prihodnosti, za katero živimo v veri, ki bi brez nje postal današnji človekov obstoj neznosen, če že ne nemogoč — da si celó takšno družbo pogosto predstavljamo samo kot spoj največje moči in najvišje pravice. Tako premišljajo o nji zlasti vodniki velikih narodov; prihodnost se jim prikazuje v podobi silne, čez ves svet ali vsaj polovico sveta segajoče moči in z njo zagotovljene pravice. Toda hkrati je res, da misleci malih narodov domišljajo stvari drugače. Podoba prave družbe prihodnosti se jim prikazuje osenčena z dvomom o tem, ali takšna družba sploh lahko temelji v enakih deležih moči in pravice; misel malih narodov, podprta s staro življenjsko izkušnjo, se rajši nagiba k predstavi o postopni omejitvi moči v korist pravice, pa še o takšnem zmanjšanju njenih sil, da se bo nazadnje do kraja umaknila pravici in izpuhtela v nič. Dejal sem si, da je ta misel ne samo lepa, ampak v najboljšem skladu z logiko same stvari. Spojitev moči in pravice ni samo neuresničljiva, kot je trdil Pascal, ampak je nesmiselna že sama misel o tem. Ali ni najbolj pravično, da ni nobene moči in da bi zlasti tista, ki je večja ali največja, morala čimprej razpasti, če naj se zares izpolni pravica? Moč imaš lahko samo na račun manjše moči drugih ljudi; moč je samo tam, kjer je nemoč. To pa ni v skladu s pravico. Ta bo lahko zavladala samo, če se bo moč popolnoma izravnala, razdelila, razpadla. Ali ni prav v tem misel malih narodov o pravi družbi prihodnosti? Misel o tem, naj bi se moč združila s pravico, je od začetka do konca brez pravega smisla.

Ali pa je to vse in ni še druge, višje resnice o pravi družbi prihodnjih časov? Ali se jo dá domišljati samo iz starih človeških želja po moči in pravici ter iz privida o njuni večni zavezi? Kaj res ni ničesar onstran moči in pravice, na kar bi človek lahko oprl svet, ki nastaja? Misel me je kar sama zabljalala v dialektiko, ki se je zdela na prvi pogled negotova, a je že razpirala stare resnice in za njimi odkrivala nove skrivnosti. Govorila mi je o tem, da sta moč in pravica preveč nestalna stvar, da bi lahko samo z njima utemeljili sijajno človeško prihodnost. Moč je zdaj tu, zdaj tam; kar se je še včeraj ponašalo z njenim imenom, se dandanašnji vsem na očeh sprevrča v nemoč; moč se sproti spreminja v svoje nasprotje. Celó tista, ki se zdi v današnjem svetu najsilnejša, kot da bo živela še cela stoletja, skriva v svoji ponosni stavbi že zdaj globoke razpoke; jutrišnji dan jo bo zagledal omajano, pretreseno in razbito. In pravica? Tudi tej se piše usoda od danes do jutri. Kar je bilo še včeraj pravično, bo jutri krivično, stara pravica se bo morala umakniti novi, ki bo pravičnejša, a prav tako spremenljiva; tako terja obči tok sveta. Zares, morda je na to mislil Cankar, ko je v pogovoru z Izidorjem mimogrede navrgel besedo o puntarskih kmetih, češ da so v tistih časih graščaki branili svojo staro pravico prav tako kot kmetje svojo novo. Ko sem v mladosti prvič prebral Cankarjeve besede, so me prizadele. Ali je mogoče, da goreči branilec pravice s takšnim hladom sodi o nuji živih ljudi? Zdaj vem, da s svojo trdo besedo ni hotel upornim oponesti pravice do njihove nove pravičnosti, ampak jo je potrdil prav s tem, da jo je razglasil za novo. Hkrati je z ostrim dialektičnim očesom dognal njeno zgodovinsko, spremenljivo, za zmeraj nestalno naravo. Toda če je tako in sta moč in pravica enako izpostavljeni nenehnim menjavam venomer se vrtečega zgodovinskega časa — kako naj si bistvo prave družbe prihodnosti zamislimo kot spoj dveh tako negotovih stvari?

Človek se najteže odpove stvarem, ki so najbolj negotove. Zato je za jutrišnji dan potrebno živeti tudi iz moči in pravice, ki ju pozna današnji čas. Tudi to, vendar ne samo to. Da bi bilo mogoče še kaj drugega kot samo homerski privid ali pa žalostna Pascalova misel o tragični igri moči in pravice sredi neusmiljenega sveta, mora obstajati v jedru vsega človeškega še kaj, kar je onstran vsega, tudi onstran moči in pravice. Humanizem, ki je v tem jedru doma, mora prihajati iz etosa, ki prehaja vse sile, kar jih je doslej človeška misel imenovala s starimi besedami; iz etosa, ki je pravo zagotovilo za prihod tistega, kar postaja edina zares sijajna naloga človeškega sveta, prihodnji misterij človeka, stopajočega iz zgodovine v kraljestvo svobodnosti, ki bo razprla skrivnost, zaprto globoko globoko v njegovem dnu.

S takšnimi mislimi sem to poletje hodil po poti čez otok in k morju na južno stran. Kot zmeraj se mi je tudi zdaj iznenada odprl pogled na obalo in obzorje, iz katerega je v sinjih meglicah vzhajalo nebo. Vse je bilo takšno kot prejšnja leta, ko sem v razgledu odkrival sled Odisejevih prigod. Vendar je bilo v tem hipu vse tudi drugače. Naenkrat je iz podob zaliva izginilo eno in drugo; kot so se porazgubile misli o moči in pravici, je iz sveta izginil spomin na podobe Faiakov in morskih pošasti. Pokrajina je spet postala ona sama. Tu je bil zaliv s samotnim pomolom, tu je bil borov gozd s šumom škržatov, tu je bila stara kapela; od tod je pogled lahko splaval k skalnim grebenom sredi obzorja. Svet je postal preprost, kot je bil za dne, ko sem ga prvič zagledal s poti, ki se spušča proti morju. Toda že je iz njegove stare preprostosti žarela nova skrivnost. Sredi sveta se je oglašala misel, ki ji še ne vemo imena, a ga bomo nekoč — zase in za vse — prav gotovo našli.

Tone
Kuntner

Pesmi

KMET V MESTU

Med te sive hiše prideš,
med te sive hiše zaideš,
če iščeš pravico
ali če si hudo bolan.

Med temi sivimi hišami
je nekje doma hudič,
med temi sivimi hišami
ne veš več, kdo si,
ne veš več, od kod si
in si v množici tisočih
sam.

Nikar ne poskušaj iskati pravice,
nikar ne bodi hudo bolan!